

O komentarzach i przypisach w perspektywie badań nad tekstami ramowymi

W dziejach książki ważną rolę odgrywały zamieszczane w niej z myślą o przyszłych czytelnikach wszelkie dodatkowe wskazania, uwagi i wyjaśnienia pomocne w procesie lektury. W pierwszej kolejności formułowali je sami autorzy, najbardziej zainteresowani pełnym zrozumieniem przez odbiorców utrwalonych w dziełach własnych intencji i zamierzeń twórczych. Czynili to w zróżnicowanych wypowiedziach tworzących zewnętrzną ramę utworów – przede wszystkim w przedmowach, listach dedykacyjnych i adnotacjach, które w manuskryptach i drukach zamieszczane były na marginesach tekstu głównego. Przy czym te ostatnie elementy mogły też stanowić przejaw inwencji impresorów i wydawców. Trzeba również wspomnieć o pochodzących od osób trzecich różnego typu wypowiedziach zalecających odbiorcom walory tekstów i umiejętności pisarskie autorów, a także o sugestiach i opiniach, jakie niekiedy, wykraczając poza urzędowe formuły, na temat dzieł dopuszczonych do publikacji formułowali cenzorzy.

Do tych dodatkowych elementów piśmienniczych, które od początku towarzyszyły utworom wprowadzanym w obieg czytelniczy, z czasem dochodziły powiązane z tekstem głównym różnego typu komentarze, w formie zapisków i notatek nanoszone na karty przez światłych, wykształconych odbiorców-użytkowników książek. Tego rodzaju zróżnicowane formalnie adnotacje zawierały godne uwagi i pamięci wskazania oraz spostrzeżenia, jak również wielorakie objaśnienia miejsc uznanych za trudne do zrozumienia w czytanim i interpretowanym tekście. W wiekach dawnych, już w średniowieczu, jako przejaw aktywnej lektury nierozzerwalnie współlistniały one z komentowanym utworem, niezależnie od tego, gdzie zostały utrwalone: na marginesach, obok czytanego dzieła czy w wolnej przestrzeni kart w obrębie kolumny tekstowej. Dla kolejnych

pokoleń były swego rodzaju przewodnikiem po lekturze, nawarstwiający się i wzbogacany wraz z upływającym czasem. Najbardziej rozbudowaną, najpełniejszą formą komentarza były przyjmujące postać obszernego wykładu objaśnienia dotyczące treści utworu, stanowiące część wprowadzenia do lektury oraz interpretacji dzieł, zwanego *accessus ad auctores*. Właśnie z tej tradycji wykształciły się, sporządzane przez komentatorów, a później także przez autorów i wydawców, poszczególne typy objaśnień rzeczowych oraz językowych, załączane do publikowanych tekstów w formie drukowanej. Z czasem uzyskiwały one w książce postać literowo bądź numerycznie oznaczanych przypisów, usytuowanych na bieżących kartach dzieł, po wyrazistych częściach tekstów – albo po ich zakończeniu.

Zagadnienia związane z tym obszarem badawczym łączą się ze studiami, jakie od kilku już dziesięcioleci prowadzone są na Uniwersytecie Śląskim, między innymi przez pracowników Zakładu Historii Literatury Baroku i Dawnej Książki, skupiających uwagę na różnych aspektach piśmienniczych i literackich części tworzących ramę dzieł – głównie w edycjach sprzed wieków, ale również w wydaniach późniejszych. Tego typu dociekania, w których perspektywie literaturoznawczej towarzyszy wiedza o funkcjonalnie postrzeganej strukturze dawnej książki i swoistości czytelniczego obiegu druków oraz manuskryptów w poszczególnych etapach dziejów, w głównym nurcie inspirowane są przez szkołę badawczą utworzoną przed laty na katowickiej polonistyce przez Profesor Renardę Ocieczek. Mają one na celu wielostronną charakterystykę budowy oraz funkcji literackich i piśmienniczych elementów zewnętrznej delimitacji dzieł.

Rezultatem badań podjętych w katowickim ośrodku akademickim, a także sfinalizowanych tu indywidualnych i zespołowych studiów są liczne rozprawy i zwarte publikacje autorskie¹ oraz prace zbiorowe o charakterze monograficznym. Po tomie skupionym na różnych wypowiedziach tworzących literacką i wydawniczą oprawę dzieł w dawnych edycjach² przygotowane zostały cztery następne zbiorowe przedsięwzięcia w całości poświęcone wybranym rodzajom tekstów ramowych w książce na przestrzeni dziejów³. Wszystkie opatrzone

¹ Zob. R. OCIECZEK: „*Staworodne wizerunki*”. O wierszowanych listach dedykacyjnych z XVII wieku. Katowice 1982; EADEM: *Studia o dawnej książce*. Katowice 2002; M. PIECHOTA: *O tytułach dzieł literackich w pierwszej połowie XIX wieku*. Katowice 1992; B. MAZURKOWA: *Literacka rama wydawnicza dzieł Franciszka Dionizego Książczaka (na tle porównawczym)*. Katowice 1993; EADEM: „*Weksle prawdy i nieprawdy*”. *Studia literackie o książce oświeceniowej*. Warszawa 2011; A. SITKOWA: „*Na połów dusz ludzkich*”. O literackiej ramie wydawniczej w edycjach kazań Piotra Skargi (XVI–XVIII w.). Warszawa 1998.

² Zob. *O literackiej ramie wydawniczej w książkach dawnych*. Red. R. OCIECZEK. Katowice 1990.

³ *Przedmowa w książce dawnej i współczesnej*. Red. R. OCIECZEK, przy współudziale R. RYBY. Katowice 2002; *Dedykacje w książce dawnej i współczesnej*. Red. R. OCIECZEK,

formułą tytułową, która akcentuje z jednej strony cykliczny charakter tych publikacji, a z drugiej – szeroką rozpiętość czasową zjawisk obserwowanych w badaniach nad zagadnieniami zewnętrznej delimitacji dzieł. Formuła ta obejmuje cezurę początkową oraz docelową zróżnicowanego wewnętrznie, ale nieprzerwanego przedziału czasowego w dziejach i przemianach książki – od okresu najdawniejszego aż do czasów najnowszych. Od doboru autorów i tematów rozpraw składanych do poszczególnych tomów monograficznych zależy frekwencja prac dotyczących zagadnień związanych z drukami poszczególnych okresów, przy czym nie obowiązuje wymóg, aby całe potencjalne spektrum chronologiczne reprezentowane było w rozprawach współtworzących te zbiorowe publikacje o tematyce ramowej.

Oddawany do rąk Czytelnika piąty już tom monograficzny w pewnym zakresie poświęcony jest komentarzom, jakimi niegdyś opatrywano dzieła, w przeważającej części natomiast wykształconym z nich przypisom do utworów literackich i prac naukowych, a zatem elementom, które do dziś w zbliżonej postaci stosowane są w pierwszym przypadku w edycjach tekstów, a w drugim – stanowią nieodłączny element książek o różnym charakterze⁴. Zapoznając się z kolejną publikacją ramową, czytelnik będzie miał możliwość bliższego zaznajomienia się z dziejami i różnicowaniem się odmian naukowego komentarza do dzieł literackich, a także z typologicznym i funkcjonalnym ujęciem objaśnień do konkretnych edycji tekstów – od schyłku XVI do początków XIX wieku. W dużo szerszym zakresie w tomie przybliżone zostały natomiast rozliczne aspekty przypisów do oryginalnych i tłumaczonych dzieł, które wyszły spod pióra twórców oświeceniowych (przekładów poezji i prozy, politycznych wierszy okolicznościowych, autorskich tomików poetyckich, poematów heroikomicznych oraz kazań politycznych) i pisarzy romantycznych (powieści poetyckiej Adama Mickiewicza, prozy wspomnieniowej Antoniego Edwarda Odyńca i liryki Cypriana Norwida).

Autorzy artykułów skupili uwagę na zróżnicowanym zakresie tematycznym i treściowym tego typu adnotacji, jak również na ich specyfice i rozlicznych funkcjach, zorientowanych między innymi na pomocne w procesie lektury konkretyzacje realiów przywołanych w dziełach i zastosowane rozwiązania

A. SITKOWA. Katowice 2006; *Wypowiedzi zalecające w książce dawnej i współczesnej*. Red. M. JARCZYKOWA i B. MAZURKOWA, z udziałem M. MARCINKOWSKIEJ. Katowice 2015; *Marginalia w książce dawnej i współczesnej*. Red. B. MAZURKOWA. Katowice 2019.

⁴ Różnym funkcjom i edytorskim aspektom przypisów, głównie do dzieł, które powstały, od XIX wieku począwszy, poświęcone są rozprawy w monograficznym numerze pisma: „Sztuka Edycji” 2017, Vol. 12, nr 2: *Filozofia przypisów*. Teoretyczne rozważania nad zakresem terminów „przypis” i „komentarz”, a także nad rolą, charakterem oraz ukształtowaniem komentarzy i przypisów we współczesnym edytorstwie podjął tu Janusz S. GRUCHAŁA: *Przypisy czy komentarz? O funkcji objaśnień w edycji naukowej* (s. 7–16).

warsztatowe oraz na poetykę utworów, którym towarzyszą, i na samych autorów – ich warsztat pisarski, inspiracje twórcze, interpersonalne relacje oraz inne powiązania z rzeczywistością pozaliteracką. W przypadku wieku XVIII typologicznie sklasyfikowane zostały też i scharakteryzowane na wybranych przykładach analogiczne elementy wydawniczego wyposażenia w polskich czasopismach. W tomie znaczący wydźwięk mają również współczesne edycje rozpatrywanych utworów, przywoływane i wykorzystywane jako podstawa cytowania oraz cenne źródło wiedzy zawartej w komentarzach wydawców. Swoistym pomostem pomiędzy przypisami w książce dawnej i najnowszej są w tej publikacji rozważania zarówno w partiach teoretycznych, jak i analitycznych prowadzone z perspektywy edytora i literaturoznawcy w jednej osobie.

Efektom dociekań podjętych nad zróżnicowanym formalnie i funkcjonalnie materiałem źródłowym są interesujące propozycje typologii tego rodzaju adnotacji, a także przybliżenie na ich przykładzie powiązanych z kulturą literacką danego czasu praktyk pisarskich, jak również specyfiki czytelniczego obiegu oraz recepcji dzieł, zwłaszcza zanurzonych w konkretnym momencie dziejów.

Bożena Mazurkova

Katowice, lipiec 2019 r.